

MAGYAR FILOZÓFIAI SZEMLE

2023/4 (67. évfolyam)

A Magyar Tudományos Akadémia
Filozófiai Bizottságának folyóirata

Felvilágosodások

Tartalom

Felvilágosodások (<i>Schmal Dániel – Szegedi Nóra</i>)	5
--	---

FÓKUSZ

MOGYORÓDI EMESE: A görög felvilágosodás. Vallás és racionalizáció a preszókratikus filozófiában és a szofisztikában	11
HAMVAS ENDRE ÁDÁM: „Az életbe és fénybe távozom”: a lélek isteni eredetének hermetikus tanítása	38
BOROS GÁBOR: Felvilágosodott szerelmek – a francia felvilágosodás néhány „tudományos” szerelemkonceptiója	58
SZEGEDI NÓRA: A leibnizi-wolffi metafizika kanti kritikája és az autonóm etika kezdetei	83
SZALAI MIKLÓS: Rousseau, a <i>Sturm und Drang</i> és Wieland: Rousseau recepciója az 1770-es évek Németországában	104
FÓRIZS GERGELY: Wieland <i>Herkules választása</i> című kantatója. A felvilágosodás kettős esztétikai kommunikációja	113
KONTLER LÁSZLÓ: A fény árnyalatai – a felvilágosodás és Közép-Európa	123
KOMORJAI LÁSZLÓ: A tudatban rejlő végtelen	135

VARIA

HÉTHELYI MÁTÉ: Enkrateia és phronészisz	155
SZUMMER CSABA: Szubjektum és tapasztalat Husserlnél és Freudnál	186

DOKUMENTUM

KUTROVÁTZ GÁBOR: A csillagászati elméletek mint hipotézisek	201
JOHANNES KEPLER: Védőbeszéd Tycho mellett Ursus ellen (1600)	209
GYENGE ZOLTÁN: A kultúra védelme – a józan ész nevében. Bevezetés Thomas Mann <i>Német beszédéhez</i>	217
THOMAS MANN: Német beszéd – Felhívás az észhez	224

SZEMLE

KUNKLI EMESE: A nő ábrázolása és a női ábrázolás – A nő mint megjelenített és mint megjelenítő	239
ZSIGER ÁDÁM: A forradalom folytatása más eszközökkel?	244
Számunk szerzői	251
Summaries	254

KUNKLI EMESE

A nő ábrázolása és a női ábrázolás – A nő mint megjelenített és mint megjelenítő

Női reprezentációk. Szerk. Tánczos Péter. Maecenas Maecenatum II. Debrecen–Balmazújváros, Debreceni Egyetemi Kiadó – Veres Péter Kulturális Központ, 2019. 202. o.

A *Női reprezentációk* című tanulmánykötet a Maecenas Maecenatum könyvsorozat második tagjaként jelent meg. A Caspar David Friedrich *Nő az ablakban* című 1822-es festményét ábrázoló borítóképpel találkozva azt az elhamarkodott következtetést vonhatnánk le, hogy a női reprezentáció képzőművészeti példái kerülnek terítékre, ám a kötet ennél sokkal többet rejt magában. A Tánczos Péter által szerkesztett kiadvány legfőbb erőssége pont abban rejlik, hogy a filozófiából kiindulva, az irodalmi, filmes és képzőművészeti alkotásokon át, a közélettel bezárólag számos példán keresztül mutatja be azt, hogy egy-egy szerző milyen aspektusából ragadta meg a női reprezentációk témáját. Jelen könyv azért is lett ilyen változatos, mivel a *Nők a filozófiában* című kerekasztal-beszélgetésen megvitatott, valamint a *Női reprezentációk – Nők és a nőiség tematizálása az irodalomban, a művészetben és a filozófiában* cím alatt futó konferencián elhangzott előadások kivonatai is megjelentek benne. Továbbá még őt, témájukban a könyv koncepciójához illeszkedő hely- és mikrotörténeti írás is helyet kapott a kötet végén, mely csoportokra bontva sorakoztatja fel az értekezéseket. A továbbiakban a tematikát követve valamennyi tanulmányról szót fogok ejteni.

A filozófiai szövegek sorát Séllei Nóra írása nyitja, mely Mary Wollstonecraft fő

művével, *A nő jogainak védelmében* című írással foglalkozik. A női test megközelítése mérvadó szempontja az alapul szolgáló szövegnek, és ezáltal a tanulmánynak is. A szerző reflektál arra, hogy a női test milyen megközelítésével találkozhatunk Wollstonecraft-ot olvasva, továbbá hogy a női és férfi test milyen viszonyrendszert mutatnak, és (ami talán a legérdekesebb téma mindközül) hogy milyen hatással lehet a nők nevelődésére és az intellektualitására az, hogy ők maguk miként élik meg a testüket. Séllei (amennyire szükségesnek érzi) kitér arra a szellemi miliőre is, melyben a szöveg megszületett. Emellett korabeli diskurzusok és jelenkorunk fenomenológiai kutatásait segítségül hívva igyekszik rámutatni arra, miben volt újszerű az, ahogy Wollstonecraft megragadta ezt a témát. Továbbá arról is szót ejt, milyen fogadtatásban részesült *A nő jogainak védelmében* című szöveg.

A második tanulmány, melynek Antal Éva a szerzője, szintén Wollstonecraft-tal foglalkozik. A két szöveg külön-külön is kellően informatív, alapos munkák, de egymás után olvasva (olykor azonosságokat is mutatva) még komplexebb egészset alkotnak. Antal Éva Mary Wollstonecraft egyik fiatalkori írását, a *Gondolatok a lányok neveléséről* című szöveget veszi górcső alá, rávilágítva arra, hogy nem egyszerű feladat a

nők nevelésének kérdéskörét elhelyezni férfíserzők műveiben. Emellett azt a témát is körüljárja, hogy a férfíserzők jobbára fiúgyermek neveléséről szóló írásairól milyen álláspontokat képviseltek a korabeli női gondolkodók. Külön kiemelném, hogy a szöveg egyik erőssége a szerző stílusa, mely pont annyira ironikus, hogy az élvezetesebbé teszi az olvasást, anélkül, hogy annak a kárára menne.

A következő tanulmányban Sós Csaba nem másra vállalkozott, mint hogy bemutassa, milyen nemiségre vonatkozó megközelítéseket vélt felfedezni a francia író-gondolkodónál, Sade márkinál. Mivel köztudottan Sade nevéből ered a sadizmus szó, nem meglepő, hogy többek között olyan megállapítást olvashatunk Sóstól, mely szerint a márkí szövegvilágában a bűn egyik pozitívuma, hogy a kínzás nincs tekintettel a nemek közötti esetleges alá-fölérendeltségre: nő és férfi ugyanúgy egyenlő a kínzás szempontjából. Mindemmellett általánosságban véve is igyekszik amellett érvelni a szerző, hogy Sade a kiszolgáltatottság, kirekesztettség, egyenlőség és szabadság problematikájánál nem alkalmazott kirívó különbségeket a nemek között. Sós olyan témákat is pedzeget, mint például, hogy miért is magasabb rendű a férfiak nemi szerve a női nemi szervnél, viszont mindezt kellő finomsággal teszi. Ennek következtében sok eséllyel még a puritán lelkületűek is viszonylag könnyebben meg tudják emészteni a témaválasztást.

Ezt követően a kötet szerkesztője Friedrich Nietzsche életművének alapos ismeretéről tanúbizonyságot téve, a német filozófus-gondolkodó igencsak ellentmondásosnak ható nőképét mutatja be. Tánzos Péter nem vállalkozik arra a képtelennek ható feladatra, hogy egy egységes nietzschei női-képet vázoljon fel. Pont az a célja, hogy rávilágítson arra, milyen nehézségekkel is járhat az, ha valaki tematikusan

szét akarja választani a filozófus nő-teóriáit. A szerző külön felhívja rá a figyelmet, hogy igaz, Nietzsche inkább lesújtóan nyilatkozott a nőkről, ez azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy meg is vetette őket: személtetésképpen rendre okosabbnak titulálta a nőket a férfiaknál. Mindemellett azt is finoman jelzi Tánzos, hogy az olyan pszichologizáló megoldások, mint az, hogy sokan Nietzsche látens homoszexualitásával magyarázzák a nők felé tanúsított idegenkedő magatartását, éppen a probléma filozófiai perspektíváját zárják ki.

A filozófiai blokk záró tanulmányában arról olvashatunk Varga Ritától, hogy bár Otto Weininger és Carl Gustav Jung nőképei merőben más megítélésnek örvendnek (míg az osztrák filozófus Weiningert nőgyűlölőnek tartják, addig a svájci pszichológus, pszichiáter, analitikus Jung nőképe pozitívabbnak hat), meglepően sok hasonlóságot mutatnak. A szerző arra próbálja meg felhívni a figyelmünket, hogy Weininger és Jung szövegeiben elmosódik a határvonal a nemek között. Varga beemeli a gondolatmenetébe a fejlett világban megjelenő harmadik nem kategóriáját, és némi fogódzkodót ad ahhoz, hogy már korábban, példának okáért jelen tanulmány elméleti háttéréül szolgáló szerzőknél is megjelenik bizonyos mértékben ez a jelenség. Továbbá hangsúlyozza, hogy Weininger és Jung ugyanazon platonikus feltevésre támaszkodnak. Emellett az az érdekes egybeesés is felmerül a szövegben, hogy az anya és a szajha mint női zsánerek fontos szerepet kapnak mindkét szerző esetében.

A *Nők az irodalomban* című fejezetet Horváth Zsófia tanulmánya kezdi, mely, úgy vélem, szerencsés átkötő írás a filozófiai és irodalmi blokk között, mivel a szöveg témája nem áll messze Varga Rita írásától. Horváth leginkább pszichoanalitikus megközelítésből vizsgálja azt, milyen szerepet töltenek be egyes női mesealakok, mivel úgy véli, szimbolikus rendszerüket

nézve a mesék az emberi pszichét jelenítik meg. Horváth igyekszik szláv és német népmesék példáin, valamint Angela Carter *A kinkamra és más történetek* című könyvének meseátiratain keresztül szemléltetni, miért a mesében találta meg azt a médiumot, ahol nemtől függetlenül a hősöknek azonos nehézségű akadályokkal kell szembenéznük. A tanulmány – melynek elméleti hátterét főként a tündérmesékről írt pszichológiai interpretációiról híres svájci Marie-Louise von Franz adja – olyan fogalmakat állít a középpontjába, mint például a fenséges és a rettenetes.

A kötet folytatásában Valastyán Tamás Novalis *Henrich von Ofterdingen* című regényéből Zulima női alakját vizsgálja meg. Ehhez pedig Novalis egyik kortársának és egyben jó barátjának, Friedrich Schlegelnek azon nőképét vette keretül, melyet *A filozófusról: Dorotheának* című szövegében olvashatunk. A tanulmány szerzője amellettt érvel, hogy hasonlóságot mutat Zulima karaktere és Schlegel azon megközelítése, mely szerint a nyers érzékiség és éteri tisztaság között végbemenő allegorikus közvetítés legtokéletesebben a női testben megy végbe. Mindezt odáig vezeti el Valastyán, hogy Novalis regényében a szerelem nem szimpla érzésként definiálható, hanem világalkotó alapelvként. A különbségnek és azonosságnak a műben fellelhető arányos poétikája pedig, úgy véli, olyan egyensúlyt hoz létre, mely alapjául szolgál a novalisi allegorézisnek.

A továbbiakban Moklovsky Réka a brit író, esszéista, kritikus Virginia Wolf *Mrs. Dalloway* című regényének főhősnőjét vette górcső alá. A szerző – hűen Wolf azon írói módszeréhez, hogy egy szereplő bemutatása részben a környezetéből származó reflexiókból ered – más karakterekhez fűződő viszonyrendszerén belül enged bepillantást Clarissa Dalloway világába. Moklovsky igyekszik korhű lenyomatot adni a nők szerepköreiről, valamint olyan

nagy múltú társadalmi vélekedésre is hoz példát a regényből, mely szerint míg egy nő szépsége idővel megfakul, addig a férfiak a korral éppen hogy sármósodnak. Továbbá a főhősnő elnyomott leszbikus hajlamát és intimitástól mentes házasságát is finoman pedzegeti.

A soron következő tanulmányban Deczki Sarolta arra vállalkozott, hogy a fejlődésregény (Bildungsroman) műfajával foglalkozzon számos irodalmi alkotásból vett női példán keresztül. A szerző említést tesz arról, hogy a felvilágosodás korszakában megjelent első női fejlődésregényekben a szexualitás hangsúlyozását lehet felfedezni. Kitér arra is, hogyha egy korabeli nő talált is olyan pályát magának, melyen belül eredményeket érhetett el, főként nem az intellektualitása által tűnhetett ki, hanem sokkal inkább olyan „női” tulajdonságoknak köszönhetően, mint a szépség vagy az önfeláldozás. Kiemelném a tanulmányból azt a mozzanatot, mely rávilágít arra, hogy a nők fejlődését és nevelését jócskán befolyásolni tudta az, hogy a jellemzésük összeforrt a szexualitásukkal és a testükkel, ezzel visszakapcsolva a kötet első két értekezéséhez. Megítélésem szerint ez is bizonyítja, hogy valóban mérvadóak a nők testét érintő diskurzusok.

A *Nők a képzőművészetben és filmben* című blokkot Bódi Katalin kezdi, aki tanulmányában az 1800-as évek elejére jellemző női képzőművészeti ábrázolások világába kalauzol el minket. A szerző amellettt, hogy mind a művészeti, mind az esztétörténeti kontextust (amennyire azt a téma megköveteli) felvázolja, képekkel is illusztrálja azokat a bútortestményeket és szobrokat, melyeket segítségül hívva reprezentálja, milyen jellegzetességeket vélt felfedezni a korabeli női megjelenítéseken. A rekamié az a kulcsmotívum, mely leginkább összeköti a tanulmányban szereplő alkotásokat. A tárgyalt festményeken és szobrokon egy-egy ilyen bútordarabon heverő női

alakot láthatunk. Két portré közülük azonban ezen túlmutat. Az egyik az *Ágost porosz herceg* című festmény, melyen a központi férfialak mögött megtalálható a tanulmány szempontjából fontos *Madame Récamier* című festmény. A másik pedig az *Ámor és Psyche* című alkotás, ahol egy isteni szerelmes pár meztelen ábrázolását láthatjuk.

A fejezet soron következő tanulmányában Pólik József vezet be minket Fábri Zoltán film- és színházrendező világába, akinek az 1951-es *Vihar* és az 1955-ös *Körhinta* című alkotásait veszi górcső alá. A szerző célja, hogy a két film bemutatása között végbemenő politikai változások, valamint a szocialista realizmus filmművésze és a modernizmus esztétikája közötti különbségek tükrében hasonlítsa össze az alkotásokat. Pólik felvázolja, hogy a két film mind műfajukban, mind formaelemi rendszerüket tekintve jelentős különbségeket mutat: a *Viharral* ellentétben a *Körhinta* megtagadja a manipulatív szocrealé sémákat. Emellett a női reprezentáció témája szempontjából is a *Körhintát* nevezi meg a szerző mérvadóbb alkotásnak, melyben a főhősnő identitáskeresésének lehetünk a tanúi. Továbbá ennél az értekezésnél is visszatér a képi reprezentáció motívuma: az elemzett filmjelenetek közül jó párat képkockával is illusztrált.

A fejezet záró tanulmányában Váró Kata az 1977-es *Abigal' sparty* című televíziós film női alakjait vizsgálja. Mielőtt a szerző rátérne a tanulmány lényegi részére, beszámolót ad arról, mi jellemezte akkoriban a filmekben megjelenő női ábrázolásokat, és hogy milyen megítélése volt a női alkotóknak, a brit vonatkozásokat hangsúlyozva. Váró az *Abigal' sparty* női karaktereit kiváló példának tartja a korabeli Anglia középosztályának rétegződésére. A szerző továbbá arra is reflektál, miféle szerepeket tölthettek be a nők az akkori társadalomban, kiemelve, hogy ezen szerepkörök milyen sztereotípiákat vonzottak magukkal.

Példákat hoz az „ideális fogyasztóra”, „a dolgozó nőre”, „a hagyományok és értékek őrzőjére”, de mindközül talán a legérdekesebb „a láthatatlan katalizátor”, aki csak említés szintjén ugyan, de reprezentálja a „punk-robbanás” jelenségét.

A „hely szellemét” ébren tartó zárófejezetek közül az elsőben kapott helyet Szuromi Rita azon tanulmánya, melyben egy kényszerű kompromisszumokkal teli köznemesi női sors bemutatását végezte el. A szerző nemcsak arra vállalkozott, hogy elemezze Buzáth Anna, 20. századi költőnő munkásságát, és bemutassa a sikerét, hanem arra is, hogy betekintést nyújtson az élettörténetébe. Olyan érdekfeszítő tényeket is olvashatunk Buzáthról, mint hogy Ady Endre tisztelettel csodálta a verseit, és hogy az *Óceán* című kötetének Babits Mihály írta az előszavát. Ezek azért is relevánsak, mert Ady nagy hatással volt a szerző költészetére, Babitsnak pedig ezen előszava az, mely beemeli az irodalomtörténetbe az említett verseskötetet. Külön kiemelném, hogy az alapvetően életrajzi tanulmányba ügyesen lettek beépítve Buzáth versidézetei és olyan fotók, melyek vagy a költőnőről készültek, vagy hozzá kapcsolható dolgokat ábrázolnak.

Ezt követően Tóth Pásztor Anna írásának köszönhetően a témát helyspecifikusan, Balmazújvároshoz kötve is tárgyalja a kötet. A szerző röviden felvázolja a szervezetek intézményének megjelenését, a Feminista Egyesület céljait és jelentőségét, majd a balmazújvárosi feminista nőszervezetet helyezi a tanulmányának fókuszába, és azt, hogy a helyi parasztasszonyok miként járultak hozzá a 20. századi feminista mozgalomhoz. A szerző a tanulmányban külön kiemeli a jó szónoki képességekkel rendelkező, cselédfeleség létére meglepően olvasott Rokon Tóth Sára személyét. Megtudjuk, hogy Rokon állt egykor a balmazújvárosi feministák élén, valamint azt, hogy a háború alatt többek között fel

mert szólalni azokért a családokért, akik családfő nélkül maradtak, elérve ezzel, hogy egyes nagybérlők harmados földet adjanak a hadiasszonyoknak. Mindezek mellett olvashatunk a szövegben például balmazújvárosi férfiegyletekről, helyi amatőr színjátszásról és játékonyságról is. Akárcsak a kötet egyes korábbi tanulmányainak, ennek is az az egyik erénye, hogy számos kép található benne illusztráció gyanánt.

A kötet rövid zárófejezete a balmazújvárosi kulturális életnek adózik. Itt kapott helyet Moklovsky Réka kritikája, melyet az *Arcok, formák, idomok – Nők a 20. századi magyar képzőművészet* című tárlatról írt, ami 2018 nyarán a Semsey Kastélyban volt látható. Továbbá itt olvashatunk egy beszámolót Cs. Tóth Jánostól a 2018-as *25 év, 25 nap, 25 esemény* néven futó kiállításról. Végül a kötet gondozásáért felelős Veres Pé-

ter Kulturális Központ volt igazgatójának, Sós Csabának találhatjuk a megemlékező beszédét, melyben Veres Péter életművét helyezi kulturális keretbe.

Összességében úgy vélem, nagyon szerteágazó olvasásélménnyel gazdagodhatunk a *Női reprezentációk* című tanulmánykötet által, melyet nem lehet konkrét gondolatszárra felfűzni. A tanulmányok egymás mellett és egymástól függetlenül léteznek benne, és részben emiatt vált számomra egy kifejezetten érdekes és értékes olvasmánnyá. Sokan találhatunk benne legalább egy-két kedvünkre való szöveget, ha pedig nem zárkózunk el a saját preferenciánktól eltérő értekezésektől sem, akár szélesíthetjük is a látókörünket. Mindezek fényében bátran ajánlom ezt a könyvet mindenkinek, akit bármilyen formában foglalkoztat a női reprezentációk témája.